

Інститут археології НАН України
Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка
Інститут слов'янської історії та культури

"Середньовічні СТАРОЖИТНОСТІ Південної Русі-України

Третя Міжнародна студентська наукова
археологічна конференція

16-18 квітня 2004 р.

Тези доповідей

Чернігів
2004

Редакційна колегія:

Дятлов В.О. (відповідальний редактор)
Івакін Г.Ю.
Коваленко В.П. (відповідальний секретар)
Коваленко О.Б.
Луценко Р.В.
Моця О.П.
Ричка В.М.
Ячменіхін К.М.

- Ч99 Середньовічні старожитності Південної Русі-України: Тези доповідей Третьої Міжнародної студентської наукової археологічної конференції** (Чернігів, 16-18 квітня 2004 р.) / Інститут археології НАН України, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, Інститут слов'янської історії та культури. - Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2004. - 154 с

ББК Т 4 (2) 4
УДК 902.2

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка

Видання здійснене за підтримки Представництва фірми Нікомед в Україні (І. Міхньов) та Чернігівської обласної організації СПУ (Народний депутат України М.Рудьковський).

За пределами исследованного мавзолея выявлены три погребения в узких ямах с кирпичными закладами. В одном из них найдены пять монет конца XIV в. (определение Е. Гончарова). Эту дату подтверждает и фрагмент кашинной керамики с полихромной росписью и подглазурным рельефом.

Можно предположить, что мавзолеи у пос. Красный принадлежали хану из крупного рода (возможно, Чингисидов) и маркировали центр кочевого улуса.

Рядом с мавзолеями находилось поселение с золотоордынской и русской керамикой. Русские поселения известны в этом районе по берегам реки Битюг. Кроме того, исследовался Таганский грунтовой могильник золотоордынского круга. Район Побитюжья представляется в настоящее время наиболее перспективным в плане изучения проблемы русско-золотоордынского пограничья.

1. Трунов М.П., 1902. Раскопки в Бобровском уезде // Тр. Воронежской ученой архивной комиссии. Вып. 1.
2. Левашева В.П., 1960. Золотоордынские памятники в Воронежской области // Тр. ГИМ. Вып. 37.
3. Алихова А.Е., 1973. Мавзолеи города Мохши — Наровчата // СА. № 2.
4. Егоров В.Л., 1980. Мавзолеи Водянского городища // СА. № 1.

Сергій Вовкодав, Олександр Юрченко
(*Переяслав-Хмельницький*)

ДАВНЬОРУСЬКІ ПАМ'ЯТКИ БАСЕЙНУ р. БРОВАРКИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

Продовження лінії розвитку слов'янських племен Середньої Наддніпрянщини пов'язане з поширенням на території процесів феодалізації та встановленням князівської влади, що призводить до формування та утвердження державного устрою. Досліджуваний мікрорегіон входив у межі Переяславського князівства, яке, очевидно, відіграло важливу роль у політичному житті Давньоруської держави. Займаючи південно-східну частину Русі, воно найперше зазнавало нападів від кочових племен степу. Внаслідок цього виникала необхідність створення своєї системи захисту, що оформилась у вигляді поширеного в південно-східній частині сучасного Переяслав-Хмельницького району комплексу, "змійові" вали, городища-сховища, а також зони, заселені напівкочовими тюркомовними племенами (берендичами, чорними клобуками та торками). Така ситуація разом з особливостями міжетнічних відносин між останніми та місцевим населенням визначила характер та топографію поселенської мережі.

Давньоруський час в Потрубіжжі представлений великою кількістю різнотипних пам'яток (городищами, селищами, "змійовими" валами), які в більшості випадків перекриваються сучасними населеними пунктами, що дозволяє говорити про формування сучасної структури заселення регіону вже в цей період. Характеристика заселеності регіону в даний час можлива лише за умов залучення до археологічних ще й письмових та топонімічних джерел у контексті їх співставлення та спроби взаємопідтвердження.

Проведеними в долині р. Броварки дослідженнями виявлено 18 пам'яток XI - XIII ст. Переважну більшість з них складають селища (с. Велика Каратуль: ур. Селище, ур. Штернове; с Виповзки: ур. Луки; с. Вінниці; с Воскресінське: ур. Дубки, ур. Старе; с Лецьки: ур. Береги, ур. Жуликівщина; с. Мала Каратуль: ур. Яненки; с Помоклі: ур. Чернече; хут. Мар'янівка: ур. Облоги; с Травневе: ур. Селище; с Чирське: ур. Шпиль) [2; 3; 4; 10]. Вони розташовуються на підвищеннях правого, інколи - на пологих схилах лівого берегів річки. В с. Вінниці (ур. Сковорода) знаходяться залишки давньоруського городища. Сучасна історична наука локалізує в межах с. Вінниці літописне м. Воїн (1079 р.), ототожнюючи його з городищем в ур. Сковорода [6, с 133].

Важливою рисою дослідження даного періоду є можливість порівняння археологічних та писемних джерел, що інколи дозволив чіткіше локалізувати той чи інший населений пункт. Окрім літописного м. Воїна в давньоруських зводах згадується гідронім Стряква (1142 р.), ойконіми Куднове та Янчине сільце (1149 р.). На думку О.В. Колибенка, зазначений гідронім слід ототожнювати з р. Броваркою та пов'язаною з нею системою боліт та озер в широких межах (до с. Строкова). Питання локалізації Куднового сільця згаданий дослідник вирішив, розмістивши його в межах давньоруського селища в ур. Облоги, на південний захід під хут. Мар'янівки. Інший топонім - Янчине сільце - ототожнюється з поселенням в ур. Яненки на правому березі річки, на північно-східній околиці с. Мала Каратуль [6, с. 129, 136; 7, с. 50].

Цікавою рисою заселеності регіону в давньоруський час є постійна присутність в середній течії р. Броварки компактних груп тюркомовних племен. Ряд топонімів з даної території засвідчують існування тут цього етносу. Назви населених пунктів Мала та Велика Каратуль та одна з назв річки - Каратуль (Каратулька), очевидно, походять від етноніму "каратулі", що в перекладі означає "чорні шапки", чорні клобуки. В. Брахнов у свою чергу наводить топонім Кочоїзище, що вживався в 40 - 50 рр. стосовно території у верхній течії р. Броварки, дещо нижче сучасних сс. Пологи-Вергуни, Пологи-Чобітьки. На цій же території широкого розповсюдження набули терміни тюркського походження "кугум" - курган певної форми, "карамша" - назва павука тарантула, "яга" - чорногуз (гайстр) [1, с. 41, 50]. На північно-східній околиці с. Лецьки зафіксовано мікротопонім Беренда [5; 8]. Саме тут, напевне, були розселені переяславські берендичі, осаджені ще в часи Всеволода Ярославича та Володимира Мономаха. Характер розселення груп тюркського населення визначався двома основними факторами. Перший - цілеспрямоване заселення князівською владою найбільш небезпечних зон оборони від нападу половців, інший - територія, охоплена цим етносом, мала зручний для випасу князівських таунів (очевидно, їх основного господарського заняття) ландшафт.

З нижньою течією р. Броварки (хут. Мар'янівка) пов'язується гідронім литовського походження Вингуля ("вінгіс" - "змія, звивина, заворот"), що яскраво підкреслює форму річища в даному місці [9, с. 50].

Події монгольської навали другої чверті XIII ст. зумовили помітне скорочення кількості населених пунктів. Більшість поселенських комплексів були зруйновані без подальшого відродження. Відкритий ландшафт не давав змоги населенню влаштувати довготривалі стаціонарні поселення, оскільки завжди існувала небезпека набігів ординських військових загонів.

1. Брахнов В.М. Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Мовознавство. - 1957. - Т. 14. - С. 40-51.
2. Бузян Г.М., Буйлук М.М., Колибенко О.В., Тонкайло М.Т. Звіт про роботу Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1990 р. // НА ІА НАНУ. - 1990/186. - 40 с.
3. Бузян Г.М., Буйлук М.М., Колибенко О.В., Тонкайло М.Т. Звіт про роботу Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1991 р. // НА ІА НАНУ. - 1991/211. - 25 с.
4. Бузян Г.М., Колибенко О.В., Товкайло М.Т., Тетеря Д.А. Звіт про роботу Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1992 р. // НА ІА НАНУ - 1992/43 - 34 с.
5. Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Нові знахідки в долині р. Броварки // Наукові записки з української історії. - Переяслав-Хмельницький: Золоті литаври, 2003. - Вип. 14. - С. 63-69.
6. Колибенко О.В., Колибенко О.В. Давньоруські топоніми Переяславщини // Наукові записки з української історії. - Переяслав-Хмельницький: Золоті литаври, 2002. - Вип. 13. - С. 128-139.
7. Колибенко О.В. Давньоруські селища на р. Броїарці // Проблеми вивчення та охорони пам'яток Київщини / Тези доповідей першої науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю з дня народження В.В. Хвойки). - Білгородка, 1991. - С. 50-51.
8. Колибенко О.В., Коцур В.П. Етимологічний словник ойконімів та короткий словник топонімів Переяславщини. - Переяслав-Хмельницький, 1995. - 57 с.
9. Колибенко О.В. Переяславщина під владою татар у складі Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої // Історія та культура рідного краю - Переяслав-Хмельницький, 1994. - 4.4. - С. 45-53.
10. Сикорский М.И., Махно Е.В., Бузян Г.Н. Отчет о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции в 1979 г.

ПЕРЕДМОВА.....	3
<i>Архипов О,</i> МЕЧ З ПОХОВАННЯ ШЛЯХЕТНОГО САРМАТА БІЛЯ с ВЕСНЯНЕ.....	4
<i>Берест Ю,</i> БАГАТОШАРОВЕ ГОРОДИЩЕ НА ГОРІ АХТИР.....	5
<i>Boric N.</i> THE PAGAN RELIGION OF THE EARLY SLAVS: ITS INDO-EUROPEAN ROOTS AND CHRISTIAN PARALLELS.....	8
<i>Вертієнко Г.</i> ЕЛЕМЕНТИ ІРАНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....	10
<i>Власов В., Савицький Н.</i> ИССЛЕДОВАНИЕ ЗОЛОТООРДЫНСКОГО МАВЗОЛЕЯ у пос. КРАСНЫЙ В ВОРОНЕЖСКОЙ ОБЛАСТИ.....	12
<i>Вовкодав С, Юрченко О.</i> ДАВНЬОРУСЬКІ ПАМ'ЯТКИ БАСЕЙНУ р. БРОВАРКИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ.....	13
<i>Глухенький А.</i> РОЛЬ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА" У ВІДРОДЖЕННІ БАТУРИНА.....	15
<i>Голуб С.</i> ДО ПИТАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ КРУПИЦЬКО- БАТУРИНСЬКОГО СВЯТОМИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ КІНЦЯ XVII ст.....	16
<i>Гринь О.</i> АРХЕОЛОГІЧНІ СТАРОЖИТНОСТІ В ОПИСАХ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО НАМІСНИЦТВА ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII ст.....	19
<i>Дмитрієнко С.</i> ЖИТЛА БАТУРИНА XVII - XVIII ст.....	20
<i>Довганич М.</i> СВІТОГЛЯД ДРУЖИННОГО СТАНУ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....	24
<i>Егорова Н.</i> ПОГРЕБЕНИЕ У с. ВОРОБЬЕВКА ВОРОНЕЖСКОЙ ОБЛАСТИ.....	27
<i>Жадан І.</i> КИЇВ - МІСТО-ПГАНТ XI - ХНІ ст.....	29
<i>Замогильний Д,</i> ГЕОГРАФІЧНІ УЯВЛЕННЯ ДАВНІХ СКАНДИНАВІВ ПРО ПІВДЕННІ ЗЕМЛІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ (X - XIII ст.).....	30
<i>Львів М.</i> РИБОЛОВЛЯ ТА ПОЛЮВАННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ.....	33
<i>Ищенко О.</i> "РУБІЖНІ СИТУАЦІЇ" У ЖИТТІ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН ТА ЇХНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ В МІФОЛОГІЇ.....	34
<i>Казандаєва Л.</i> ХЕРСОНЕС ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ РУСІ-УКРАЇНИ.....	36
<i>Каранда В.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ БАТУРИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ В 2003 р.....	38
<i>Карашевич І.</i> ПРАВОБЕРЕЖНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ЗОЛОТООРДИНСЬКИЙ ПЕРІОД.....	39
<i>Карплюк Г.</i> РОЗВИТОК РЕТРОСПЕКТИВНОГО МЕТОДУ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЇ КІНЦЯ XX ст.....	41
<i>Клановець О.</i> РЕКОНСТРУКЦІЯ ЖИТЛОВИХ СПОРУД ТА ОДЯГУ ЧЕНЦІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО БОГОРОДИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ (за археологічними джерелами).....	44
<i>Коваленко В.</i> УНІКАЛЬНА ЗНАХІДКА ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.....	46
<i>Коваль О.</i> ДО ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ЗАЛІЗОРІБНОЇ СПРАВИ.....	49
<i>Коротя О.</i> ВИКОРИСТАННЯ СКІФСЬКИХ ГОРОДИЩ У РАНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ТА ДАВНЬОРУСЬКИЙ ЧАС.....	50
<i>Koshiw N.</i> SOCIAL AND GOVERNMENTAL STRUCTURES OF THE HETMAN'S STATE.....	52